

**Osmanlı Hukukçularından Büyük Ali Haydar Efendi
(1837- 1903)**

-Hayatı ve Çalışmaları-

**The Life and Studies of An Ottoman Law Officer: The Older
Ali Haydar Efendi (1837–1903)**

Uğur ÜNAL*

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı son dönem hukuk adamlarından Büyük Ali Haydar Efendi'nin hayatı ve çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Ali Haydar Efendi, Osmanlı Devleti'nde Kadılık, Vali Vekilliği, Divan-ı Temyiz Başkanlığı, Başkatiplik, Şûrâ-yı Devlet Üyeliği ve Mecelle Muallimliği görevlerinde bulunmuştur. Bununla birlikte onun en etkin ve uzun süreli yürüttüğü görev, eğitim programlarının hazırlanması ve kontrolünden sorumlu olan Meclis-i Kebîr-i Maârif'teki başkanlığıdır (1884–1903). Yazmış olduğu şiirlerin yanı sıra hukukla ilgili birçok eseri de bulunmaktadır ki bunlardan en meşhuru, Hukuk Mektebi'nde verdiği derslerin toplamından oluşturulan "Usûl-i Fıkıh" kitabıdır. Bu biyografinin hazırlanmasında, özellikle Osmanlı Salnâmeleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicil Kayıtları'ndan faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Haydar Efendi, Meclis-i Kebîr-i Maârif, Hukuk, Eğitim.

Abstract

In this study, the life and the studies of Older Ali Haydar Efendi, one of the law officers in the late Ottoman era, are emphasized. Ali Haydar Efendi served as Kadı, Acting Governor, Chairman of Appellate Council, Chiefclerk, Member of State Council and Mecelle Teacher in the Ottoman State. However, the longest and the most effective task he conducted was the Chairmanship of Great Education

* Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

Council, which was responsible of preparing and controlling the curricula. Besides his poems, he had many works on law, of which the most famous one is "Usûl-i Fıkıh" that was combined of his lectures at the Law School. During the preparation of this biography, it is particularly benefited from Ottoman Annuals and the Records of the Prime Ministry Ottoman Archives.

Key Words: *Ali Haydar Efendi, Great Education Council, Law, Education.*

Haydar Molla veya Büyük Haydar Efendi diye bilinen son dönem Osmanlı hukukçularından olan Ali Haydar Efendi, çağdaşı ve Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi ile karıştırılmaması için bu isimle anılmıştır. Her ikisi de fıkıh ve mecelle üzerinde yaptıkları çalışmalardan dolayı sürekli birbirleriyle karıştırılmış; ancak ölümlerinden sonra karışıklığa meydan vermemek için, yaşları dikkate alınarak, birisine "Büyük Haydar Efendi" diğerine "Küçük Haydar Efendi" denilmiştir. Nasûhîzâde diye de bilinen Büyük Ali Haydar Efendi, Rumeli eşrafından ve Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi kâtiplerinden Kastamonu doğumlu Mehmed Nûman Efendi'nin oğlu olup 1837 senesinde İstanbul'da doğmuştur. İlköğrenimine başladığı Sıbyan Mektebi'nde Kur'an-ı Kerîm-i ezberlemiş, ardından Dârülmaârif-i Rüşdiyye ve Muallimhâne-i Nüvvâb'da eğitimini tamamlamıştır. Fatih Sultan Mehmet Cami'inde gramer, tefsir, hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Eğitimi sırasında Rusçuklu Mustafa Efendi, Hâfız Şâkir Efendi ve Şeyh Galip'ten de dersler almıştır¹.

Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Ali Haydar Efendi, 13 Ekim 1855'te 50 kuruş ilmiye maaşı almaya hak kazanmıştır. 1857'de 500 kuruş maaşla Mekteb-i Nüvvâb (Kadı-Hâkim Mektebi) müdür yardımcılığına atanan Ali Haydar Efendi, 19 Ocak 1864'te 4.500 kuruş harcırah ve geçici memurlukla Karesi Sancağı Kefrî Çiftliğinin çekişmesine son vermek üzere padişah fermanıyla görevlendirilmiştir. 5 Nisan 1864'te 1.250 kuruş maaşla Mekteb-i Nüvvâb fıkıh hocalığına tayin edildi. 10 Ocak 1869'da Mihaliç ve Manyas kazaları arasında bulunan Balıklı Çiftliği davasının çözümlenmesi ile görevlendirilmiştir².

Ali Haydar Efendi, 13 Nisan 1869'da 7.500 kuruş maaşla Bosna Hâkimler Müfettişliğine, ek olarak 7 Şubat 1871-27 Nisan 1871 tarihlerinde Bosna Valisi Vekilliğine, 14 Aralık 1871'de 6.760 kuruş maaşla Bosna Merkez Kadılığına, 20 Ağustos 1872'de 6.760 kuruş maaşla Tuna Merkez Kadılığına, 25 Mayıs 1873'te 5.700 kuruş maaşla Tuna Divân-ı Temyiz başkanlığına, 25 Mart 1874'te Aydın Divân-ı Temyiz başkanlığına, 23 Ocak

¹ M. Akif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Büyük", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 2 (1989), s. 396. Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, s. 303. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Defterler* (Bundan sonra B.O.A. DH. SAİDd. Şeklinde kısaltılacaktır.) Dosya 55, Gömlek 449.

² B.O.A. DH. SAİDd. Dosya 55, Gömlek 449.

1876'da 6.500 kuruş maaşla İzmir Merkez Kadılığına, 2 Mayıs 1876'da İzmir'in Menemen kazasında bir çiftliğin münazaasının tesviyesine memur edilmiş, 13 Eylül 1877'de 1.500 kuruş maaşla Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyeye üyeliğine ve ardından başkâtipliğine, 13 Nisan 1878'de 6.500 kuruş maaşla ikinci defa İzmir Kadılığına, 18 Şubat 1880'de 7.500 kuruş Doğu Rumeli'deki vakıfların idare ve ıslahı memurluğuna, 23 Ağustos 1882'de parasız olarak Mecelle Cemiyeti üyeliğine, 13 Kasım 1882'de 5.000 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet üyeliğine³, ilaveten 3 Şubat 1883'te Hukuk Mektebi Mecelle muallimliğine, 16 Kasım 1884'te 7.000 kuruş maaşla Meclis-i Kebîr-i Maârif başkanlığına, 13 Eylül 1890'da ek olarak 500 kuruş maaş ilavesi ile Hukuk Mektebi Fıkıh Usûlü Muallimliğine, ek olarak 28 Şubat 1891'de 3.000 kuruş maaşla Doğu Rumeli Cemaat-i İslâmiyesi Nezâretine tayin edildi⁴.

Ali Haydar Efendi'nin aldığı ilmî rütbe ve dereceler ile bunların verildiği tarihler şunlardır: 24 Şubat 1861'de ibtidâ-i hâriç (medreselerdeki üç tahsil derecelerinden ilki) müderrisliği diploması, 19 Ocak 1864'te ibtidâ-i dâhil (medrese orta tahsili verenler) derecesi, 13 Mayıs 1865'te ibtidâ-i temsîli, 26 Haziran 1865'te hareket-i temsîlî, 11 Şubat 1866'da mûsile-i Süleymâniye (Süleymâniye Müderrisliği), 25 Kasım 1870'te Sivas Mevlevîliği, 6 Ağustos 1873'te İzmir Mevlevîliği, 27 Şubat 1875'te Haremeyn-i Muhteremeyn Mevlevîliği, 5 Haziran 1880'de İstanbul Kadılığı, 11 Temmuz 1886'da Anadolu Kazaskerliği'dir⁵.

Ali Haydar Efendi'ye verilen nişanlar ve tarihleri ise şunlardır: 16 Mart 1875'te üçüncü rütbe Mecîdî nişânı, 18 Temmuz 1880'de ikinci rütbe Mecîdî nişânı, 12 Kasım 1881'de ikinci rütbe Osmânî nişânı, 11 Temmuz 1886'da birinci rütbe Mecîdî nişânı⁶.

1883 ve 1884 yıllarında Meclis-i Kebîr-i Maârif (Büyük Eğitim Meclisi) Başkanlığını da yürüten Maârif-i Umûmiye Nâzırı Mustafa Nuri Paşa'nın meclis başkanlığı yerine 16 Kasım 1884'te Ali Haydar Efendi getirilmiştir. Nâzır yerine Ali Haydar Efendi'nin Meclis-i Kebîr-i Maârif'e başkan olarak atanma gerekçesi, istenilen düzende gitmeyen maârife ait işlerin daha sistemli bir biçimde ele alınabilmesidir. Zira bu tarihlerde

³ B.O.A. DH. SAİDd. Dosya 55, Gömlek 449. Şûrâ-yı Devlet üyesi Mithat Efendi'nin ölümü üzerine tayini gerçekleşmiştir. B.O.A. İrâde Dâhiliye 68567.

⁴ B.O.A. DH. SAİDd. Dosya 55, Gömlek 450. Ali Haydar Efendi'nin Doğu Rumeli Cemaat-i İslâmiyesi Nezâretine tayini hakkındaki irâde 28 Şubat 1891 tarihlidir. B.O.A. İrâde Dâhiliye 95296.

⁵ B.O.A. DH. SAİDd. Dosya 55, Gömlek 449, 450, 451. B.O.A. İrâde Dâhiliye 48842. Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, Yay. Haz.: M. Münir Aktepe, C. XV., s. 70.

⁶ B.O.A. DH. SAİDd. Dosya 55, Gömlek 449, 450, 451. Ali Haydar Efendi'ye birinci rütbeden Mecîdî nişânı verilme tarihi, Sicill-i Ahvâl'de 11 Temmuz 1886 gösterilmesine karşın; irâdenin çıkış tarihi 8 Ağustos 1886'dır. Konu ile ilgili belge makalenin sonunda sunulmaktadır. B.O.A. İrâde Dâhiliye 78823.

Osmanlı Devleti'nde 90 kadar İdâdiye Mektebi'nin inşası devam etmektedir⁷. Ali Haydar Bey'in idaresi altındaki Meclis-i Kebîr-i Maârif'e Mekâtib-i Rüşdiye Müdürü Selim Sabit Efendi, Arapça ilimlere ve Fransızca'ya vâkıf Hilmi Efendi ve Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Odası Halifesi Ahmet Beylerden oluşan üç üye ve bir de üye sıfatıyla Aziz Bey başkâtip atanmıştır⁸. Ali Haydar Efendi, bu tarihten 1903 senesine kadar, tam 19 sene 3 gün süreyle 5 Maârif Nâzırı'nın idaresinde bu görevi yürütmüştür⁹. Bu nâzırlar sırasıyla Mustafa Nuri Paşa (1882-1885), Münif Paşa (1885-1891), Ahmet Zühdü Paşa (1891-1902), Mehmet Celâleddin Bey (1902-1903) ve Haşim Paşa (1903-1908)'dir¹⁰.

Meclis-i Kebîr-i Maârif başkanı Ali Haydar Efendi, 1888 tarihli bir belgede taşradaki öğretmen okullarının acınacak durumuna işaret ederek "*asul özen gösterilmesi gereken mektepler, İstanbul'dan ziyade, taşradaki mekteplerdir... buralara yeni yöntemleri bilen öğretmen yetiştirilmesi için de vilayet merkezlerinde "Medrese-i Muallimîn" adıyla birer Dârümuallimîn açılması lazımdır*" demiştir. Zira bu tarihe kadar açılan ilköğretmen okulları, genellikle imamlar ve medrese öğrencileri ile doldurulmuş ya da bazen öğretmensiz ve öğrencisiz kalmıştır¹¹.

II. Abdülhamid devrinde ilköğretim meseleleri kapsamlı bir şekilde 16 Receb 1887'de Ali Haydar Efendi başkanlığında toplanan maârif komisyonunda ele alınmış ve bazı çözüm yolları önerilmiştir. Komisyon görüşlerini bildirmeden önce, sıbyan okullarının sayısı ve ne kadar Müslüman çocuğun ilkokul tahsiline devam ettiği konularında inceleme

⁷ "Nezâret-i 'âcizînin me'mûrlarından mürekkebe olarak haftada iki gün bir Meclis-i Maârif 'akd olunmakta ise de me'mûrîn-i mümâ-ileyhimin kendü işleriyle meşguliyetleri cihetle ber-vech-i matlûb tesviye-i umûrda 'usret çekilmekte olduğuna ve bâ-husûs vâridât-ı mahsûsa-i cedide ile memâlik-i mahrûse-i şâhânenin her tarafında seksen doksan kadar mekâtib-i idâdiye inşâsı der-dest olarak bu dahî mesâlih-i sâbıkayı iz'âf eylediğine mebnî şimdilik bir reis ve üç a'zâ ve bir başkâtipden 'ibâret olmak üzere bir Meclis-i Maârif teşkilî umûr-ı zarûriyyeden görünmüştür..." B.O.A. İrâde Dâhiliye 73753.

⁸ Devlet Salnâmesi (Bundan sonra D. S. şeklinde kısaltılacaktır) 1302 (1885), Def'a 40, s. 386-387. B.O.A. İrâde Dâhiliye 73753.

⁹ D. S. 1302 (1885), Def'a 40, s. 386; D. S. 1303 (1886), Def'a 41, s. 313; D. S. 1304 (1887), Def'a 42, s. 302; D. S. 1305 (1888), Def'a 43, s. 223; D. S. 1306 (1889), Def'a 44, s. 308; D. S. 1307 (1890), Def'a 45, s. 346; D. S. 1308 (1891), Def'a 46, s. 346; D. S. 1309 (1892), Def'a 47, s. 366; D. S. 1310 (yine 1892), Def'a 48, s. 382; D. S. 1311 (1893), Def'a 49, s. 398; D. S. 1312 (1894), Def'a 50, s. 412; D. S. 1313 (1895), Def'a 51, s. 438; D. S. 1314 (1896), Def'a 52, s. 446; D. S. 1315 (1897), Def'a 53, s. 282; D. S. 1316 (1898), Def'a 54, s. 308; D. S. 1317 (1899), Def'a 55, s. 296; D. S. 1318 (1900), Def'a 56, s. 332; D. S. 1319 (1901), Def'a 57, s. 370; D. S. 1320 (1902), Def'a 58, s. 384; D. S. 1321 (1903), Def'a 59, s. 412; D. S. 1322 (1904), Def'a 60, s. 428. Salnâme-i Maârif (Bundan sonra S. M. şeklinde kısaltılacaktır) 1316 (1898), Def'a 1, s. 482; S. M. 1317 (1899), Def'a 2, s. 516; S. M. 1318 (1900), Def'a 3, s. 524; S. M. 1319 (1901), Def'a 4, s. 32; S. M. 1321 (1903), Def'a 6, s. 31; B.O.A. DH. SAİDD. Dosya 55, Gömlek 450.

¹⁰ Mahmud Cevat, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı, Haz.: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s. 461.

¹¹ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Alfa, İstanbul 1999, s. 217.

başlatmıştır. Bu araştırma sonucunda İstanbul 193 adet sıbyan ve ibtidâî okulu ile 7.395 öğrencinin mevcut olduğu, ancak o günde 11.602 Müslüman erkek çocuğun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çocuklardan bir kısmının özel, askerî ve mülkî okullara kaydedildiği böylece 2.500 civarında Müslüman erkek çocuğun eğitime hiç devam etmediği belirlenmiştir. Komisyon bu şartlardan hareketle, ihtiyaca cevap verebilecek yeni okulların yapılmasını ve eski bazı okullarından faaliyete geçirilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca 1869 Nizâmnamesi ile belirtilen “*ilköğretim mecburiyeti*”nin şimdilik sadece İstanbul için geçerli olmasını karara bağlamıştır¹².

1887 yılında genel maârif meselelerini müzakere etmek için Ali Haydar Efendi başkanlığında toplanan maârif komisyonu, taşra ilköğretimini de ele almıştır. Komisyon’da taşrada öğretmen sayısı dikkate alınarak okul açılması, okul yaptırılırken halkın yardımına başvurmakla birlikte maârif hissesinden de pay ayrılması, taşra idadîlerinden vazgeçilerek bunlara harcanan paranın ibtidâî okullarının yapımına tahsisi, ibtidâî tahsilinin 4 sene olması, öğretmen eksikliğini gidermek için vilayet merkezlerinde birer yatılı “medrese-i muallimîn” açılması, idâdî bulunan yerlerde rüşdiyelerin idâdîlerle birleştirilmesi böylece rüşdiye binalarının ve bütçesinin ibtidâî okullarına ayrılması ve benzeri hususlar karara bağlanmıştır. Bu kararlar aynen uygulanamamışsa da sonraki senelerde Maârif Nezâreti’nin rüşdiye siyasetinde etkili olmuştur¹³.

Ali Haydar Efendi’nin Maârif Meclisi başkanlığı sırasında Türk eğitim sisteminde bazı önemli gelişmeler de yaşanmıştır ki bunlar: Dilsizler Mektebi’nin açılması (1889), Körler Mektebi’nin açılması (1890), Dârümuallimîn’in İbtidâîye, Rüşdiye ve Âliye şubeleri halinde yeniden düzenlenmesi (İlk yüksek öğretmen okulu- 1891), İlk Maârif salnâmesinin yayınlanması (1898) ve kuşkusuz en önemlisi olan Dârülfünûn’un bir daha kapanmamak üzere tekrar açılması (1900)’dür¹⁴.

Yukarıda belirtilen başarılarla önemli katkıları olan bundan dolayı birçok kişi tarafından ilerleme taraftarı olarak gösterilen Büyük Ali Haydar Efendi hakkında en önemli eleştiri, Hukuk Mektebi’nde Roma Hukuku dersinin çıkartılmasını istemesinden dolayıdır. Bu konuya Said Paşa, Hâtırat’ında şu şekilde değinmektedir: “*Gariptir ki... terakkî taraftarı bildiğimiz ulemâdan Ali Haydar Efendi bir gün nezdime gelip: -Hukuk Mektebinde Roma Hukuku tadrîs olunuyor; haberiniz var mı? Tahkîk ve men etmelisiniz- zımında ihtarda bulunmuş idi. Molla Hüsrev’in eydî-i ulemâda*

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 73-74.

¹³ Komisyon kararlarının tam anlamıyla uygulamaya geçirilemediğinin kanıtı, 1888’de Sadrâzam Said Paşa’nın hazırladığı maârif raporunda aynı konulara yer verilmiş olmasıdır. Kodaman, *a.g.e.*, s. 81-82.

¹⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s. 389.

*mütedâvil olan Mir'ât ve Mirkat'i Roma Usûl-i Hukuku'na mutâbakat etmiyor mu? Cevâbıyla muârizın ifâdesini geçiştirdim.*¹⁵” Sait Paşa'nın bile Ali Haydar Efendi tarafından yapılan Roma Hukuku dersinin kaldırılması teklifine hayret ettiğini belirtmektedir. Oysaki bu ve benzeri teklifler dönemin uleması tarafından sürekli yapılmaktaydı. Ali Haydar Efendi gibi devrin en önemli aydınlarından birisinin böyle bir teklifi yapması gerçekten şaşırtıcı olmuştur. Zira o dönemde Hukuk Mektebi'nde Roma Hukuku ile mukayeseli olarak işlenmesi İslam Hukuku'nun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilmekteydi¹⁶.

E dip, şâir ve fâkih olan Ali Haydar Efendi'nin asıl şöhreti fıkıh usûlü alanında dır. Hukuk Mektebi'nde vermiş olduğu “*Usûl-i Fıkıh*” derslerinin bir bölümü h. 1307 (1889/1890) senesinde taşbaskı olarak neşredilmişse de mevcudu kalmamıştır. Daha sonra yine burada vermiş olduğu dersler, talebesi Hacı Adil Bey tarafından h. 1326 (1908/1909)'da Sırât-ı Müstakîm Mecmuasının ilavesi olarak neşredilmiştir. 558 sayfa olan bu eser, sahasında Türkçe yazılan ilk eserlerden biri olması bakımından önemlidir. Kitap daha sonra yeni harflerle de “*Usûl-i Fıkıh Dersleri*” adıyla 1966'da İstanbul'da yayınlanmıştır. Ayrıca Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Bosna-Hersek ve Karadağ'da bulunan Müslümanların mezhepleri ile ilgili bir *risalesi* ve yine Doğu Rumeli ve Bulgaristan'daki Müslümanların vakıfları, müftüleri, cemaat meclisleri hakkında kaleme aldığı bir *talimâtname* de neşredilmiştir. Ayrıca bir de “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi*”nin bulunduğu rivayet edilmektedir¹⁷.

“Usûl-i Fıkıh” kitabının girişinde Ali Haydar Efendi'nin şu beyti yer almaktadır:

*Çile-i Vahdeti, Mansur gibi çekmiş yoğidi
İsmi Hallâc idi âhir o da kırdı kirişi*

Yine Ali Haydar Efendi'ye ait bir gazel de şudur:

*Tezâhüm etse de esbâb te'sîri hederdir hep
Umûru halk-ı 'âlem beste-i hükm-i kaderdir hep
Bisât-ı kâinâtı öyle gördüm ki cihândır hâb
Hemîşe güft ü gü efsâne-i bî pâ vü sırdır hep
Rek gonca gibi payinegeh pür-hûn olmaz mı
Bize hârı sitem bu gülîstanda nişterdir hep
Mukavveldir meâni-i bedi hâl-i dil şerhi
Beyân-ı sırrı kevneyn ana nisbet muhtasardır hep*

¹⁵ Said Paşa, *Hâtrât*, C. I, s. 173.

¹⁶ Osman Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, C. 3-4, s. 1112-1113.

¹⁷ Aydın, *gös. yer.* Mehmet Tahir Efendi (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, C. 1, Meral Yayınları, İstanbul, s. 281-282. Yaşar Karayalçın – Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Bibliyografyası 1727-1928*, s. 35.

*Verir her hadise bir şekl için bir sûret-i mânâ
Bu evzai felek hayrette akli beşerdir hep
Kitabı sun'a [Haydar} çeşmi dikkatle nazar eyle
Ki her satır varak zi bende-i nakşı iberdir hep¹⁸*

Büyük Ali Haydar Efendi, 27 Kasım 1903'te vefat etmiş ve Nasûhî Efendi Türbesi hazîresine defnedilmiştir¹⁹.

Sonuç

İstanbul Hukuk Mektebi'nde 18 sene Mecelle ve Fıkıh Usulü derslerini veren Büyük Ali Haydar Efendi, yıllarca vermiş olduğu derslerle ismini özdeşleştirmiş ve mektepte "Usûl-i Fıkıh Hocası" olarak anılmıştır. Derslerinin özel bir ilgi ile takip edildiği, ediplik, şairlik ve hatiplik yönlerinin dikkat çektiği öğrencileri tarafından yazılan eserlerde vurgulanmıştır. Büyük Ali Haydar Efendi'nin, başta "Usûl-i Fıkıh" eserindekiler olmak üzere, günümüze kadar yapılan İslam ve Osmanlı Hukuku araştırmalarında fikir ve görüşleri dikkate alınarak incelenmiştir.

"Usûl-i Fıkıh" eserinin yanı sıra Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Bosna-Hersek ve Karadağ'da bulunan Müslümanların mezhepleri ile ilgili bir "Risale"si ve yine Doğu Rumeli ve Bulgaristan'daki Müslümanların vakıfları, müftüleri, cemaat meclisleri hakkında kaleme aldığı bir "Talimâtnâme"si bulunmakta; ayrıca bir "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi"nin bulunduğu rivayet edilmektedir.

Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Ali Haydar Efendi, hayatı boyunca Mekteb-i Nüvvâb (Kadı-Hâkim Mektebi) Fıkıh Hocalığı ve Müdür yardımcılığı, çeşitli yerlerde Müfettişlik ve Kadılık, Divân-ı Temyîz Başkanlığı, Mecelle Cemiyeti ve Şûrâ-yı Devlet Üyeliği, Hukuk Mektebi Mecelle Muallimliği ile Meclis-i Kebîr-i Maârif Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aldığı görevler, genellikle mesleği ile ilgilidir. Ancak en uzun süre devam eden Meclis-i Kebîr-i Maârif Başkanlığı görevi, Onun hukukçuluğu yanında eğitimci yönünü de göstermektedir. Büyük Ali Haydar Efendi, 16 Kasım 1884'te atandığı Meclis-i Kebîr-i Maârif Başkanlığı'nı 1903 senesine kadar, tam 19 sene 3 gün süreyle 5 farklı Maârif Nâzırı'nın idaresinde yürütmüştür.

Sonuç olarak Büyük Ali Haydar Efendi, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar görev yapmış, hukukçu ve eğitimci kimliği ön plana çıkmış bir aydındır.

¹⁸ Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., s. 282.

¹⁹ Aydın, gös. yer.

Kaynakça

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

- *Dahiliye Defterler (B.O.A. DH. SAİDd.)* Dosya 55, Gömlek 449 - Dosya 55, Gömlek 450 - Dosya 55, Gömlek 451.
- *İrade Dâhiliye*: İ.D. 48842, İ.D. 68567, İ.D. 73753, İ.D. 78823, İ.D. 95296.

B. Salnâmeler

- *Devlet Salnâmeleri*: **D.S. 1302** (1885), Def'a 40, **D.S. 1303** (1886), Def'a 41, **D.S. 1304** (1887), Def'a 42, **D.S. 1305** (1888), Def'a 43, **D.S. 1306** (1889), Def'a 44, **D.S. 1307** (1890), Def'a 45, **D.S. 1308** (1891), Def'a 46, **D.S. 1309** (1892), Def'a 47, **D.S. 1310** (1892), Def'a 48, **D.S. 1311** (1893), Def'a 49, **D.S. 1312** (1894), Def'a 50, **D.S. 1313** (1895), Def'a 51, **D.S. 1314** (1896), Def'a 52, **D.S. 1315** (1897), Def'a 53, **D.S. 1316** (1898), Def'a 54, **D.S. 1317** (1899), Def'a 55, **D.S. 1318** (1900), Def'a 56, **D.S. 1319** (1901), Def'a 57, **D.S. 1320** (1902), Def'a 58, **D.S. 1321** (1903), Def'a 59, **D.S. 1322** (1904), Def'a 60.
- *Salnâme-i Maârif*: **S.M. 1316** (1898), Def'a 1, **S.M. 1317** (1899), Def'a 2, **S.M. 1318** (1900), Def'a 3, **S.M. 1319** (1901), Def'a 4, **S.M. 1321** (1903), Def'a 6.

C. Tetkik Eserler

- **Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yay. Haz.: M. Münir Aktepe, C. XV., Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
- AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınevi, İstanbul 1999.
- AYDIN, M. Akif; "Ali Haydar Efendi, Büyük", **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1989.
- ERGİN, Osman; **Türk Maârif Tarihi**, C. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- ERK, Hasan Basri; **Meşhur Türk Hukukçuları**, 1954.
- KARAYALÇIN, Yaşar - Ahmet Mumcu; **Türk Hukuk Bibliyografyası 1727-1928**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.
- KODAMAN, Bayram; **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Mahmud Cevat, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı**, Haz.: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001.
- Mehmet Tahir Efendi (Bursalı), **Osmanlı Müellifleri 1299-1915**, C. 1, Meral Yayınları, İstanbul.
- Said Paşa, **Hâtrât**, C. I, Dersâdet Sabah Matbaası, 1328.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl
Defterleri Dosya 55, Gömlek 450.

Ali Haydar Efendi'nin Özgeçmişini Gösterir Nezâret Kaydı

201

و تورد که در آن اقطاع سردار منقبتی در سبب اقطاعی از طرف الله در جلیلی صاحب جلیلیت (۱) از اقطاعی از طرف
 در کمانه و در ترقی دهم ایچ جماعت امروزی قندهر ایچ قدر نامیده و توردی دولت اقطاعی در اقطاعی
 نظیر هم بنده در کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۲) از اقطاعی (۳) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی
 قندهر جلیلی (۴) از اقطاعی (۵) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۶) از اقطاعی (۷) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 کتاب حقه در اقطاعی اصول قندهر منقول کتابی در اقطاعی در اقطاعی در اقطاعی در اقطاعی در اقطاعی
 قندهر جلیلی (۸) از اقطاعی (۹) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۰) از اقطاعی (۱۱) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 از اقطاعی (۱۲) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۳) از اقطاعی (۱۴) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 جماعت اسلوب کتابت ناما تاریخ نوب و قندهر منقول اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۵) از اقطاعی (۱۶) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 (۱۷) از اقطاعی (۱۸) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۹) از اقطاعی (۲۰) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر

تقدیر الله تعالی

در وقت اقامت من در آن اقطاعی در سبب اقطاعی از طرف الله در جلیلی صاحب جلیلیت (۱) از اقطاعی از طرف
 در کمانه و در ترقی دهم ایچ جماعت امروزی قندهر ایچ قدر نامیده و توردی دولت اقطاعی در اقطاعی
 نظیر هم بنده در کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۲) از اقطاعی (۳) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی
 قندهر جلیلی (۴) از اقطاعی (۵) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۶) از اقطاعی (۷) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 کتاب حقه در اقطاعی اصول قندهر منقول کتابی در اقطاعی در اقطاعی در اقطاعی در اقطاعی در اقطاعی
 قندهر جلیلی (۸) از اقطاعی (۹) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۰) از اقطاعی (۱۱) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 از اقطاعی (۱۲) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۳) از اقطاعی (۱۴) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 جماعت اسلوب کتابت ناما تاریخ نوب و قندهر منقول اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۵) از اقطاعی (۱۶) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر
 (۱۷) از اقطاعی (۱۸) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر جلیلی (۱۹) از اقطاعی (۲۰) از اقطاعی کورسلیان زنده قندهر

تقدیر الله تعالی
 علی بن ابی طالب
 محمد بن عبدالله
 علی بن ابی طالب
 محمد بن عبدالله
 علی بن ابی طالب
 محمد بن عبدالله

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrâde Dâhiliye 78823.
Meclis-i Kebîr-i Maârif Başkanı Ali Haydar Efendi'ye Anadolu Kazaskerliği Derecesi ve
Birini Rütbeden Mecîdî Nişânı Verildiği Hakkında Belge

وزیر معارف عثمانی

مجلس معارف عثمانی
 علی حیدر افندی
 وزیر معارف عثمانی

İrâdesi

وزیر معارف عثمانی
 علی حیدر افندی
 وزیر معارف عثمانی

وزیر معارف عثمانی
 علی حیدر افندی
 وزیر معارف عثمانی